

DE LA "FURTUNĂ ÎN DEȘERT" LA "RĂZBOIUL STELELOR II"

Căpitan PETRE OPRÎȘ
REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Încheierea conflictului armat iraniano-irakian în 1988 a consfințit autocrația lui Saddam Hussein, dar puternica militarizare a statului său și desfășurarea operațiunilor militare au creat o datorie estimată la 90 de miliarde de dolari. Pentru a acoperi această datorie și pentru a plăti importurile de produse de bază era necesară dezvoltarea economiei irakiene. Dar Bagdadul a ales o altă variantă pentru rezolvarea problemelor sale financiare și, totodată, menținerea statutului de forță militară și politică puternică în zonă: invadarea Kuweitului, unul dintre principalii săi creditori. Din apărător al comunității arabe în fața fundamentalismului iranian, regimul irakian a devenit agresor amenințând cu forța și alte state arabe din regiune.

În viziunea sa, Saddam Hussein a considerat că îndeplinea o misiune sfântă "eliberând" Kuweitul, acesta fiind primul pas pentru crearea "Marelui stat arab". În zilele critice care s-au scurs imediat după invazie acesta a încercat să-l asigure de intențiile sale "pașnice" pe regele Fahd al Arabiei Saudite, dar nu a reușit să-l înșele.

Saddam Hussein a făcut o mare greșală când a apreciat că regimul de la Riyadh nu va permite staționarea de trupe străine în Arabia Saudită. Pe de altă parte, discursul rostit de președintele irakian la 12 august 1990, la Bagdad, a convins pe mulți arabi că Irakul intenționa să instituie un regim de ocupație asupra Kuweitului¹.

În ceea ce privește pe regele Fahd, acesta își dăduse deja acordul înainte de 12 august 1990 pentru desfășurarea de trupe americane în Arabia Saudită deoarece persoane oficiale de la Pentagon prezentaseră prințului Bandar bin Sultan, ambasadorul saudit la Washington, fotografii realizate de sateliții americani cu dispozitivul de luptă ofensiv al armatei irakiene la granița cu Arabia Saudită². Întrucât nimeni nu putea garanta că Saddam Hussein se va limita la ocuparea Kuweitului, regimul de la Riyadh a adoptat măsuri preventive pentru descurajarea oricărei agresiuni împotriva teritoriului său.

În consecință, Washingtonul a declanșat operațiunea "Scutul Deșertului" ("Desert Shield"), unități americane din Forța de Reacție Rapidă fiind aduse în Arabia Saudită, iar comunitatea internațională a oferit imediat ajutoare materiale Arabiei Saudite, precum și Turciei și Israelului, potențiale victime ale unei acțiuni irakiene în forță.

Marea Britanie a pregătit și a trimis la rândul său în Arabia Saudită, în cadrul operațiunii "Granby", un corp expediționar alcătuit din unități ale armatei de uscat (Divizia 1 Blindată, însoțită inclusiv de grupul său de elicoptere: 23 AH - 7 "Lynx" și 23 AH - 1 "Gazelle"), forțe speciale de intervenție (elemente din Regimentul 22 S.A.S. și Marina Regală S.B.S.) și câteva escadrile de aviație. Pe aerodromurile din imediata apropiere a zonei de conflict au aterizat 18 Tornado F-3 din Grupul 13 Vânătoare al R.A.F. și 42 Tornado GR-1, 6 Jaguar din Escadrila 41 Cercetare, 6 Buccaneer, 3 Nimrod MR-2, 8 VC-10, 6 Victor, 2 Tristar K-1 și elicoptere CH-47 "Chinook", 24 SA-330 "Puma", 12 HC-4 "Sea King". Totodată, Marina Regală a deplasat în Orientul Mijlociu mai multe nave de luptă (4 distrugătoare: "Cardiff", "Gloucester", "Manchester" și "Exeter"; 4 fregate: "Brazen", "London", "Brilliant" și "Brave"), o navă portelicopter

("Argus"), o navă de salvare ("Herald"), 4 dragoare de coastă și două submarine ("Opossum" și "Otus").³

Și armata franceză a primit ordin să intre în acțiune. La 3 august 1990 s-a declanșat operațiunea "Salamandre", portavionul "Clemenceau" începând deplasarea spre Golful Persic. Acesta a fost însoțit de o grupare aeronavală de intervenție rapidă. Regimentul 5 Elicoptere de luptă, transportat de portavionul francez, a reușit să-și stabilească la 23 august 1990 baza proprie pe teritoriul Arabiei Saudite. Ulterior, au sosit avioanele (14 Mirage 2000 C, 8 Mirage F-1 C, 28 Jaguar A, 6 Mirage F-1 CR), elicopterele SA - 241 "Gazelle"⁴, unitățile Diviziei 6 Ușoară Blindată – un regiment de tancuri, unul de infanterie (Regimentul 1 Spahii) și unul de recunoaștere blindat (Regimentul 4 Dragoni) – precum și Regimentul 2 Străin Infanterie, Regimentul 1 Străin Cavalerie, Regimentul 6 Străin Geniu, Regimentul 11 Artilerie din Divizia 9 Infanterie Marină, două batalioane din Divizia 9 Infanterie Marină și comandouri de recunoaștere și cercetare din Regimentul 2 Străin Parașutiști.

Doar armata Statelor Unite a dislocat în Golf rachete cu încărcătură convențională pentru lovirea de la mare distanță - peste 1000 km - a obiectivelor irakiene importante, analiștii militari fiind surprinși de decizia statelor majore francez și britanic de a nu trimite asemenea mijloace de luptă moderne în Orientul Mijlociu cu toate că le aveau în dotarea propriilor armate. De exemplu, mai multe divizioane americane de rachete cu rază medie de acțiune "Lance" au fost deplasate în zona de conflict, iar U.S. Navy a lansat împotriva Irakului, în perioada 17 ianuarie-23 februarie 1991, 264 de rachete de croazieră BGM-109 C "Tomahawk" și 27 de rachete BGM-109 D "Tomahawk".

Pentru acțiunea de eliberare prin forță a Kuweitului, președintele George Bush și-a asumat întreaga responsabilitate politico-militară și a reușit să obțină din partea O.N.U. un mandat în acest sens. Conducerea acțiunilor militare împotriva regimului de la Bagdad a revenit, în mod firesc, Statelor Unite, deoarece Pentagonul deținea controlul asupra întregii zone de conflict și dispunea de toate mijloacele necesare ducerii unui război fără să depindă de statele coaliției antiirakiene.

Datorită nerespectării Rezoluției nr. 678 a Organizației Națiunilor Unite de către regimul de la Bagdad, prin care se cerea retragerea necondiționată a trupelor irakiene din Kuweit până la 15 ianuarie 1991 ora 24.00, Forța multinațională alcătuită sub egida O.N.U. și dislocată în Golful Persic a declanșat operațiunea "Furtună în Deșert" la 17 ianuarie 1991 ora 02.00 (ora locală). Riposta lui Saddam Hussein nu a întârziat, Israelul, Arabia Saudită și Bahreinul fiind atacate cu rachete balistice irakiene. Impactul psihologic asupra comunității internaționale a fost mare în primele momente. În ziua de 18 ianuarie 1991, Tel Avivul și Haifa au suportat primul val de atac format din 8 rachete⁵. Baza aeriană saudită de la Dhahran a fost, la rândul său, atacată în aceeași zi cu o rachetă, însă s-a reușit interceptarea și distrugerea ei cu ajutorul unui complex antiaerian "PATRIOT". Regimul de la Bagdad dispunea în acel moment de numeroase instalații de lansare pentru cele aproximativ 2000 de rachete sol-sol de tipul "SCUD B", "AL HUSSEIN", "AL ABBAS" și "FROG" aflate în dotarea armatei irakiene.

"SCUD B" este denumirea codificată folosită de N.A.T.O. pentru racheta 8 K-14, de producție sovietică. Caracteristicile generale ale acestei rachete erau următoarele: lungime 11 m, masa componentei de luptă 985 kg, raza de acțiune 280 km⁶. Irakienii au preluat acest model al anilor '60 și l-au modernizat cu sisteme de ghidare franceze,

propulsia rachetelor a fost îmbunătățită de firme germane și italiene, iar unele părți componente ale rachetelor proveneau din Brazilia. Inspirându-se de la modelul sovietic, Bagdadul a anunțat în 1987 că a realizat un nou tip de rachetă, denumită "AL HUSSEIN", având 6,5 tone, o rază de acțiune de 650-700 km și o componentă de luptă de 500 kg. În anul următor, irakienii au prezentat o nouă rachetă, "AL ABBAS", cu o rază de acțiune de 900 km și o încărcătură utilă de 300 kg.⁷ În 1990 se estima că economia irakiană reușise să producă aproximativ 700 de rachete, însă aprecierea trebuie privită cu unele rezerve datorită faptului că aceste cifre provin din surse neoficiale.

Performanțele rachetelor de producție irakiană erau însă modeste datorită sistemului de ghidare folosit de acestea. Practic, se asigura o abatere de la obiectiv de 1000 de metri, în cazul rachetei "AL HUSSEIN", și 1500 metri, în cazul rachetei "AL ABBAS", fapt ce reducea foarte mult efectul încărcăturii convenționale a rachetei asupra țintei alese. Doar în cazul echipării lor cu ogive nucleare, chimice sau biologice se putea obține rezultatul scontat asupra obiectivului, indiferent de eroarea calculată.

Datorită distanței mari până la obiectivele din Israel, Arabia Saudită și Bahrein, armata irakiană a folosit în timpul războiului din Golf, în mod cert, rachete "AL HUSSEIN" și "AL ABBAS". Cele care au reușit să-și atingă obiectivele au provocat victime omenești și pagube materiale importante. Astfel, în perioada 17- 26 ianuarie 1991, 26 de rachete irakiene au fost lansate împotriva Israelului, iar până la încetarea ostilităților s-au mai înregistrat încă 13 atacuri. Rezultatele obținute, însă, au lăsat de dorit doar 14 rachete au atins țintele până la 26 ianuarie, dintre care 11 în primele trei zile ale operațiunii aliaților "Furtună în Deșert". O dată cu sosirea bateriilor americane și olandeze "PATRIOT" în Israel la 20 ianuarie 1991, eficiența atacurilor ordonate de Saddam Hussein a scăzut mult. De asemenea, împotriva orașelor saudite Riyadh, Jubai, Dhahran și emiratului Bahrein au fost lansate, între 17 și 26 ianuarie 1991, 29 de rachete.⁸

Pierderile totale ale statului israelian înregistrate în perioada 17 ianuarie-25 februarie 1991 s-au ridicat la 13 morți și 200 de răniți⁹. În cursul acestor atacuri au fost lovite orașele Tel Aviv, Haifa, Ierusalim și baza aeriană Majdou. În Arabia Saudită, două rachete irakiene au lovit Riyadhul provocând moartea a două persoane și rănierea a altor 49, precum și importante pagube materiale. La Dhahran, o rachetă irakiană a lovit o cazarmă unde se afla un sediu al serviciilor militare americane, în urma exploziei înregistrându-se 27 de morți și 97 de răniți.

Bagdadul a folosit și alte tipuri de rachete în cursul războiului din Golf. Astfel, au fost înregistrate câteva lansări solitare de rachete de tipul "Silkworm" (sol-navă) și "Exocet" (aer-navă), care au vizat scoaterea din luptă a cuirasatului american "Missouri" și a unui distrugător francez¹⁰. Câteva rachete sol-sol de tipul "FROG 7" - care aveau o rază de acțiune de 70 km, o componentă de luptă de 450 de kg (cu exploziv clasic) și o precizie calculată de 400 de metri - au avut ca obiective trupele aliate dislocate în nordul Arabiei Saudite și instalațiile petroliere din acea zonă, dar nu s-au obținut efecte deosebite. De asemenea, este posibil să fi fost utilizate și celebrele rachete "SCUD B" împotriva unor ținte aflate în apropierea frontierei comune irakiano-saudite. Toate rachetele balistice utilizate de armata irakiană în cursul războiului din Golf au avut încărcătură de luptă convențională și au fost lansate cu precădere din sudul și sud-vestul Irakului - aproximativ 600 km de Riyadh, respectiv 500 km de Tel Aviv.

În mod evident, programul de înarmare al Bagdadului nu s-ar fi putut realiza așa de ușor fără sprijinul unor state care dețineau tehnologia necesară fabricării rachetelor balistice. Este de notorietate, de exemplu, interesul manifestat de China pentru vânzarea de arme unor state din Orientul Mijlociu. Până în anul 1991, guvernul de la Beijing a vândut rachete balistice și rachete antinavă Iranului și Irakului, iar Arabia Saudită a cumpărat circa 30 de lansatoare de rachete CSS-2 împreună cu 50 de rachete balistice¹¹. Armata irakiană a fost dotată parțial cu tancuri T – 59/69 și avioane J – 6 (MIG – 19), J – 7 (MIG – 21) și H – 6 D, toate fiind produse în China¹². În presa internațională au fost prezentate unele date, majoritatea neoficiale, despre potențialul militar al Chinei și despre intențiile imediate ale Beijingului. Unele informații au indicat faptul că Siria ar fi achiziționat în anii '80 rachete balistice chinezești M-9, care au o rază de acțiune de 500 km¹³, iar alte surse menționau că ar fi avut loc transferuri de tehnologie chinezească pentru rachete către Pakistan. Este greu de precizat ce se ascunde în spatele unor astfel de informații, dar este posibil ca focalizarea atenției asupra programului militar al Chinei să reprezinte găsirea unui "acar Păun", Beijingul fiind făcut responsabil pentru că ar fi înarmat Orientul Mijlociu. În acest fel era menajată responsabilitatea cancelariilor occidentale și a Kremlinului în fața opiniei publice internaționale, care au sprijinit același Orient să achiziționeze tehnică militară americană, sovietică, britanică, franceză, germană și italiană.

Denigrarea unui stat care este un concurent puternic pe piața armamentului cu ajutorul mijloacelor de informare în masă poate crea opiniei publice internaționale o atitudine greșită față de poziția politică reală a Chinei în privința înarmării statelor arabe, care nu diferă cu nimic de atitudinea guvernelor occidentale sau a Moscovei. Dar pentru a se evita seisme politice interne, guvernele se ascund în spatele acuzațiilor la adresa altor state sau refuză să ofere explicații. Pe o piață atât de sensibilă cum este cea de armament, publicitatea - mascată sau nu - are un rol important în alegerea tipului de tehnică militară, iar deciziile luate de guverne în aceasta problemă sunt extrem de controversate datorită sumelor exorbitante ce se vehiculează în tranzacțiile respective și intereselor diverselor grupări politice, mai mult sau mai puțin meschine, din țările respective.

Un lucru este, însă, cert: toți membrii permanenți ai Consiliului de Securitate - S.U.A., U.R.S.S., Franța, Marea Britanie, China - au vândut armament, mai mult sau mai puțin sofisticat, statelor din Orientul Mijlociu concomitent cu alte state puternice din punct de vedere economic - Germania, Italia, Africa de Sud. Și pentru aplanarea conflictului din Golf, aceleași țări au intervenit și încearcă să impună realizarea unui echilibru militar oferind unor state arabe arsenale moderne (Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, Bahrein, Kuweit) și dictând, în același timp, un program de dezarmare Irakului.

Deoarece nu a reușit să convingă comunitatea musulmană să se alieze cu Bagdadul împotriva guvernului de la Tel Aviv, dictatorul irakian a încercat să folosească rachetele pe care le avea la dispoziție pentru a provoca o reacție militară în forță a Israelului împotriva Irakului. Acest lucru ar fi determinat, în opinia liderului de la Bagdad, ieșirea statelor musulmane din coaliția antiirakiană și mobilizarea lor împotriva Tel Avivului.

Din păcate pentru Saddam Hussein, conducătorii israelieni nu au ordonat executarea unor atacuri de represalii împotriva Bagdadului, deși această hotărâre era în contradicție cu politica lor tradițională. Totodată, au fost luate măsuri excepționale de

securitate pe întreg teritoriul țării. Dan Shomron, șeful de stat major al armatei israeliene, declara, înainte de declanșarea atacurilor Bagdadului, la televiziunea națională din Israel: "Rachetele irakiene îndreptate spre noi au reperat deja o victorie. Saddam Hussein a reușit în războiul psihologic. Dovada: foarte mulți oameni din Israel le este frică"¹⁴. Se presupune că scopul declarației lui Shomron a fost și acela de a mobiliza la maximum populația israeliană pentru a face față amenințării irakiene. Specialiștii străini au estimat că Irakul deținea, în februarie 1991, 1370 bombe de aviație, 105 obuze de artilerie, 9 500 componente de luptă pentru rachete (probabil pentru proiectilele reactive ale aruncătoarelor de tip Katiușa) și 30 ogive pentru rachetele "AL HUSSEIN" - toate acestea având încărcătură chimică. De asemenea, Bagdadul mai stoca aproape 800 tone de sarin și tabun, doi agenți chimici paralizanți¹⁵.

Datorită declanșării atacurilor cu rachete balistice irakiene, guvernul de la Tel Aviv a căutat să-și mențină linia politică și a adoptat o serie de măsuri care au vizat întărirea sistemului de apărare antirachetă. În acest scop au fost acceptate, pentru prima dată de la înființarea statului Israel (1947), trupe străine care să staționeze pe pământ israelian. Este vorba despre subunități americane și olandeze care deserveau bateriile antirachetă "PATRIOT", aduse în Israel pentru a completa un sistem defensiv format și din două baterii "PATRIOT", recepționate recent de armata israeliană. Un complex de apărare antiaeriană "PATRIOT" era format din opt lansatoare, fiecare cu câte patru rachete antiaeriene, stația de radiolocație aferentă și aparatura necesară recepției semnalelor de avertizare trimise de sateliții americani și cei ai N.A.T.O.

Israelienii au studiat performanțele sistemului "PATRIOT", l-au folosit în cursul lunilor ianuarie și februarie 1991 împotriva rachetelor irakiene și au încercat ulterior să mărească raza sa de acțiune realizând un complex propriu antirachetă, denumit "ARROW" (Săgeata). Inițial, se estima că erau necesare 300 milioane de dolari pentru realizarea acestui nou sistem și au fost planificate 11 teste de încercare în zbor pentru următoarele 45 de luni. Cheltuielile pentru noul sistem de apărare urmau să fie asigurate atât de Statele Unite (72%), cât și de Israel (28%)¹⁶.

Pe de altă parte, guvernul de la Tel Aviv nu a fost de acord să primească sistemele "PATRIOT" oferite de armata germană - socotite deja depășite -, însă a acceptat fondurile oferite de Bonn, în valoare de 150 milioane mărci germane, pentru achiziționarea unor sisteme antirachetă moderne¹⁷. Neîncrederea israelienilor este justificată deoarece rachetele irakiene lansate în 1991 nu au fost distruse în toate cazurile și datorită rezultatelor contradictorii obținute uneori de specialiștii americani, care au încercat să determine coordonatele traiectoriilor probabile.

Succesul aparent al complexului "PATRIOT" în timpul războiului din Golf a sporit eforturile depuse de susținătorii programului SDI pentru continuarea lui. Astfel, Statele Unite și-au reorientat în 1991 programul de perspectivă privind Inițiativa de Apărare Strategică (SDI) de la scopul propus inițial - apărarea teritoriului S.U.A. împotriva atacurilor executate cu rachete balistice sovietice sau chinezești - către un scop mult mai ambițios: protejarea teritoriului Statelor Unite, a forțelor militare americane dislocate în străinătate, precum și a aliaților săi față de lansarea accidentală sau voită a unor rachete balistice cu încărcătură convențională sau de nimicire în masă împotriva acestora. Sistemul preconizat se numea "Protecția totală împotriva loviturilor limitate" (GPALS) și era alcătuit din senzori situați în spațiu și pe sol - care aveau menirea să supravegheze și

să urmărească rachetele balistice de toate categoriile de la lansare până la impact - și din interceptori situați pe sol, pe mare și în cosmos (interceptorii cosmici erau proiectați să distrugă rachetele care au o rază de acțiune mai mare de 800 km).

Pentru realizarea scopului propus, programul SDI și programul TMD ("Teatrul de apărare contra rachetelor balistice") au fuzionat¹⁸. În anul 1992 se preconiza că sistemul GPALS va avea trei elemente principale, dirijate în întregime de la un centru de supraveghere, comandă și control. Interceptorii terestri antirachetă TMD (din cadrul programului cu același nume) formau primul element important. Aceștia erau destinați pentru a lovi rachetele balistice tactice, extrem de periculoase datorită rapidității cu care sunt transportate în zonele de conflict și duratei de zbor reduse. Al doilea element al GPALS consta din aproximativ 750 de interceptori situați la sol și dispuși în șase zone strategice ale Statelor Unite, iar al treilea element era alcătuit din aproximativ 1 000 de interceptori "Brilliant Pebble" (Piatra sclipitoare), situați în spațiu. Atât cel de-al doilea, cât și cel de-al treilea element GPALS urmau, probabil, să violeze Tratatul "Antibalistic Missiles" (ABM) din 1972 (care limitează numărul de sisteme balistice antirachetă deținute de S.U.A. și U.R.S.S.).

Cheltuielile pentru realizarea sistemului GPALS erau estimate în anul financiar 1991 la 46 miliarde dolari, dintre care 10 miliarde dolari erau destinați programului TMD, 24 miliarde dolari erau alocați pentru bazele terestre de apărare americane și 12 miliarde dolari pentru interceptorii "Brilliant Pebble".¹⁹ Pentru realizarea primului element principal al GPALS au fost propuse trei proiecte de studiu: ERINT ("Tehnologie pentru extinderea razei de interceptare"); THAAD ("Teatrul de apărare a zonei de mare altitudine") - studiu care a început abia în septembrie 1990; "ARROW" ("Săgeata") - sistemul proiectat de Israel, care a demarat în 1988 și a înregistrat mai multe teste încununate cu succes (mai ales după 25 martie 1991).²⁰

Totodată, au fost inițiate și două programe militare pentru realizarea celui de-al doilea element al GPALS, interceptorii rachetelor balistice intercontinentale, situați în șase zone strategice ale Statelor Unite. Primul program se intitulează HEDI ("Interceptor de apărare pentru atmosferă înaltă și spațiul cosmic"). Primul zbor-test din cadrul acestui program s-a efectuat în februarie 1990 și a fost încununat de succes. Cel de-al doilea program se intitulează ERIS ("Subsistemul de interceptare la reintrarea în atmosferă") și a fost înregistrat un prim zbor-test în februarie 1990, în Pacificul de Sud, când s-a reușit interceptarea unei rachete balistice intercontinentale "Minuteman" lansată din California. Sistemul ERIS a reușit atunci să facă diferența dintre componenta reală de luptă a rachetei și cele două componente false lansate de același vector de luptă.

Pentru anul financiar 1991, administrația Bush a solicitat 4,66 miliarde dolari în vederea continuării programului "Inițiativa de Apărare Strategică", dar Congresul american a acordat doar 2,89 miliarde dolari. Comitetul de analiză a serviciilor armatei din Camera Reprezentanților a decis ca Pentagonul să extindă programul TMD (până atunci, de acest proiect se ocupa SDIO, un organism special care supraveghea realizarea "Inițiativei de Apărare Strategică").²¹

Rămâne de văzut dacă planurile de la începutul anilor '90 ai secolului trecut mai sunt valabile astăzi, când se discută despre programul National Missile Defense (NMD) lansat de președintele Statelor Unite, George W. Bush. Pe de altă parte, unii analiști politici susțin că Saddam Hussein are nevoie de aventuri și crize internaționale la care să

participe pentru a-și menține baza politică internă intactă. Amenințarea străină și de sectă, reală sau creată artificial, unește regimul sunnit al lui Saddam. Acesta apelează explicit la ideea pericolului în care se află unitatea națională datorită grupurilor de kurzi, șiiți sau forțelor străine. Atâta timp cât amenințarea străină este convenabilă, Saddam Hussein va face apel la naționalismul irakienilor pentru a apăra țara, menținându-se în acest fel la putere și învinuind pe străini pentru criza internă prin care trece Irakul.

NOTE:

1. Janice Gross Stein, *Intimidation and Compulsion in Gulf, 1990-1991*, în "International Security", Center for Science and International Affairs - Harvard University, vol. 17, nr. 2, 1991, p. 165.
2. Maha Azzam, *The Gulf Crisis: Muslim Perception*, în "International Affairs", The Royal Institute of International Affairs - Cambridge University Press, vol. 67, nr. 3, iulie 1991, p. 482.
3. *The Military Balance 1991-1992*, The International Institute for Strategic Studies, Oxford, toamna 1991, p. 238-240.
4. *Ibidem*.
5. Mr. Gheorghe Aanei, cpt. Marian Gugoasă, *Operația "Furtună în Deșert"*. *Cronologia principalelor evenimente*, în "Războiul din Golf. Studiu politico-militar", colectiv de coordonare: gl. mr. Ion Safta, col.dr. Gh. Arădăvoaicei, lt.col. Ilie Tănase, Institutul de Istorie și Teorie Militară, Editura Militară, București, p. 103 (în continuare: "Războiul din Golf").
6. Col. ing. Eusebiu Boboc, mr. ing. Victor Racolțea, *Unele categorii și tipuri de armament și tehnică militară utilizate în războiul din Golf*, în "Războiul din Golf", p. 269.
7. *Ibidem*, p. 270.
8. "Paris Match" nr. 2176 din 7 februarie 1991.
9. *The Military Balance 1991-1992*, op.cit., p. 101.
10. Cpt. R.3 Aurel Tănase, *Acțiunile de luptă navale*, în "Războiul din Golf", p. 154.
11. *The Military Balance 1991-1992*, op.cit., p. 117.
12. *Ibidem*, p. 107.
13. *Ibidem*, p. 101.
14. "Paris Match", nr. 2172 din 10 ianuarie 1991.
15. *The Military Balance 1991-1992*, op.cit., p. 98.
16. *Ibidem*, p. 101.
17. "Paris Match", nr. 2178 din 21 februarie 1991.
18. *The Military Balance 1991-1992*, op.cit., p. 13.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.

Articol publicat în „Revista de Istorie Militară” nr. 2 (66)/2001, p. 57 – 62.